

УДК 159.9.01(7.01)

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИЙ СТРАХ ЯК ОНТОЛОГІЧНА ПЕРЕДУМОВА ПОСЕРЕДНОСТІ

Г. В. Гюргадзе

*Київський державний інститут декоративно-прикладного мистецтва і дизайну
імені М. Бойчука, Київ, Україна
trylina@ukr.net*

У статті розглянуто феномен страху з точки зору впливу його різновидів (страх як біологічний захисний механізм, страх як психологічний феномен, різновиди екзистенціальних страхів) на життєдіяльність людини та на можливість її творчої самореалізації. Визначається захисна функція страху, його гальмівний ефект особистісного розвитку людини та ефект обмеження внутрішньої і соціальної свободи. Особливу увагу приділено аналізу екзистенціального страху як (переважно неусвідомленого) «гальмівного механізму» та чиннику блокування розвитку особистості і, у такий спосіб, як онтологічну передумову посередності та джерело стереотипного, шаблонного мислення. Проаналізовано різновиди екзистенціальних страхів, а також поширені способи їхнього упередження та «входження» у посередність.

Екзистенціальний страх розглядається у статті також як мотивуючий чинник творчої діяльності (для творчої меншості), наслідки якої могли б задовольнити потребу людини у стабільності та прогнозованості життя і завдяки створеним ілюзіям приборкати основні екзистенціальні страхи переважної більшості, неспроможної до творчості. Однак здатність до творчості та сама творчість незмінно пов'язані з поглядом «в очі» основним екзистенціальним страхам та подоланням їх, що власне і стає дійсним, а не ілюзорним вивільненням від страху. Творчість (у сенсі творчої діяльності та творчості як її результату) розглядається автором як можлива тільки в результаті «відкритості» екзистенціальним страхам та пов'язаною з ними площиною невідомості. Як наслідок, творчість уможливорює свободу від природи, від соціуму, від потреб та від екзистенціальних страхів.

Ключові слова: страх, соціальна свобода, посередність, «відкритість новому», філософія творчості.

EXISTENTIAL FEAR AS ONTOLOGICALLY BACKGROUND OF MEDIOCRITY

G. Giorgadze

*The Kyiv State Institute of Applied Arts and Design
named after Myhailo Boichuk, Kiev, Ukraine
trylina@ukr.net*

The article deals with the phenomenon of fear in terms of the influence of its varieties (fear as a biological defense mechanism, fear as a psychological phenomenon, the varieties of existential fears) on human life and the possibility of creative self-actualization. It is determined the protective function of fear, its inhibitory effect on personal development and the limit effect of domestic and social freedom. Particular attention is paid to the analysis of existential fear as a (mostly unconscious) «braking mechanism» and the factor which is blocking the individual evolution and thus as an ontological premise of mediocrity and a source of stereotypical type of thinking. The author also analyzes different types of existential fears, common ways of their prevention and «joining» to mediocrity.

In the article existential fear is discussed as well as the motivating factor of creativity (for creative minority), which results could satisfy the human needs for stability and predictability in the life. Created illusions can curb basic existential fears of the majority, unable to creative activity. However, the ability to be creative and creative work are steadily associated with a view «in eyes» of fear, basic existential fears, and overcoming them. That is actually real and not illusory freedom from fear. Creativity (in sense of creative work and of its results) is considered by the author as possible only as a result of

«openness» to existential fears and the uncertainty associated with them. As a result, creativity enables the freedom of nature, of society, of needs and of existential fears.

Keywords: fear, social freedom, mediocrity, «openness to new», philosophy of creativity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Феномен страху, у тій чи іншій формі властивий будь-якій живій істоті, в людському житті має характер багатовимірності та може існувати одночасно у різноманітних формах. Якщо поглянути в історію людської думки, в історію наук, стає очевидним, що страх бентежить людину не лише в безпосередній практиці життя, але й на рівні теорії, до того ж у різних наукових галузях.

Страх як біологічний феномен, як інстинктивний механізм самозбереження, споріднює людину з тваринним світом, нагадуючи про наше природне єство. І стає предметом дослідження біології, медицини і природничих напрямків психології. Однак соціальні страхи, і тим більше екзистенціальні страхи, ще раз вказуючи на дуальність людської природи, виводять нас у площину суто людського світу. Страх відповідальності, страх майбутнього, страх хвороби, страх смерті – це специфічно людський вимір, обумовлений можливостями самосвідомості та часової транспозиції у минуле і майбутнє. Подібні форми страху осмислюються у межах філософії та досліджуються науковими засобами психології та соціології.

Присутність проблематики страху у філософських роздумах мислителів давнини і сьогодення засвідчують незмінну впродовж століть і тисячоліть актуальність питання, що не викликає подиву, зважаючи на притаманність страху кожній людині, незалежно від рівня розвитку її свідомості та здатності до саморефлексії. Зростання різновидів соціальних страхів упродовж останніх десятиліть лише підтверджують загострення актуальності питання в наш час бурхливих трансформацій.

Саме про страх як один з формотворчих чинників людського життя і йтиметься у даній статті, метою якої є визначення ступеню впливу страху на обмеження внутрішньої свободи та впливу на життєву траєкторію людини.

Для досягнення поставленої мети слід зупинитись на розгляді кількох задач, а саме: по-перше, розглянути страх як біологічний феномен (захисний регулятор), психологічний феномен (бар'єр активності суб'єкта) та філософський феномен (причина посередності); по-друге, зупинитись на детальному розгляді екзистенціальних страхів як перешкоди до дії та «гальмі» розвитку особистості і, як наслідок, причини стереотипності мислення та посередності людини; по-третє, розглянути страх як мотивуючий чинник до сублімованої, творчої діяльності.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Не лише поняття, навіть слово «страх» викликає зазвичай неприємні асоціації та негативні оцінки. Причина цього криється у «змісті» самого страху: «безпредметна негативна емоція, що супроводжується напругою, відчуттям безпосередньої небезпеки для життя і вегетативними розладами» [6]. З точки зору фізіології, психіатрії, рефлексології та інших природничих наук, страх є реакцією, що виражається через емоційний стан з негативним забарвленням. Однак негативні відчуття і накопичуваний досвід, пов'язаний із страхом, є необхідним інструментом і механізмом людської психіки: «страх – емоційний стан, викликаний реальною або уявною небезпекою; захисна біологічна реакція» [3]. Страх є тим інструментом, який забезпечує живий організм від багатьох небезпек і отримання (та повторення) шкідливого для психофізіологічної цілісності індивіда досвіду. На біологічному рівні подібний механізм забезпечується самою природою у вигляді мигдалеподібного тіла мозку – округлого скупчення сірої речовини мигдалеподібної форми всередині кожної півкулі мозку, що є центром регуляції емоцій, який «відповідає» за страх. Експериментальне видалення даної області у тварин перетворювало їх на безстрашних, поодинокі випадки генетичної хвороби Уарбах-Віте серед людей (що супроводжується руйнацією мигдалевидного тіла) призводить до повної відсутності страху у пацієнтів.

Отже, як біологічний феномен страх є природним захисним регулятором живого організму, що опосередковується негативним емоційним досвідом і упереджує виникнення небезпечних для життя ситуацій.

Людина, як і тварина, живе у світі природи і підвладна біологічним страхам (внаслідок своєї фізіології та рефлексорних властивостей психіки), однак, на відміну від тварини, людина також живе у світі соціуму і тут її життя сповнюється зовсім іншого характеру страхами.

«Соціальні страхи можуть походити від страхів біологічних, але завжди мають специфічний соціальний компонент, який в них виходить на перше місце, відтісняючи більш примітивні фактори виживання. Конкретні форми прояву соціальних страхів залежать від особливостей історич-

чної епохи і типу суспільства» – відзначає доктор біологічних наук, професор психології Ю. В. Щербатих [10].

Порівняно із біологічними, соціальні страхи, як правило, мають опосередкований характер і не несуть прямої реальної загрози життю і фізіологічній цілісності людини, однак суттєво впливають на її емоційний стан та соціальну поведінку. Об'єкти, що викликають той чи інший різновид соціального страху, не можуть безпосередньо завдати шкоди людині. У зв'язку з цим частина соціальних страхів є неусвідомленою і, як наслідок, широко розповсюдженою. Прикладами таких страхів можуть слугувати страх відповідальності, страх влади або підпорядкування, страх успішності або страх невдачі, страх соціальних контактів – знайомства, розвитку стосунків, самотності, страх оцінки – страх критики, негативної оцінки, осудження, не уваги.

Більшість із цих страхів взаємопов'язані і навіть більше – обумовлюють виникнення ланцюжкової реакції. Страх відповідальності може зупинити людину перед рішенням очолити керівництво і взяти владу, оскільки в проєкції майбутнього майорить страх невдачі, засудження суспільства, втрата певних соціальних контактів та самотності. І навпаки, страх соціальних контактів та оцінки оточення актуалізує страх невдачі або ж успішності і, відповідно, страх відповідальності. При неусвідомленій дії подібних страхів людина чекає на рішення «ззовні» у спробі перекласти відповідальність або ж приймає рішення відмови, що в більшості випадків зупиняє її соціальний та особистісний зріст і значною мірою зменшує соціальну активність.

Так само, як у біологічних страхів, основою механізму страхів соціальних, об'єктом яких слугують ті чи інші непрямі загрози суспільства, є гальмування, повна зупинка дії або втеча. Саме тому використання страху як регулятивного механізму та інструменту скерування людини і суспільства є поширеним в соціальній інженерії.

Суспільство культивованих страхів – суспільство будь-якого тоталітарного режиму – характеризується високим рівнем соціальної злагодженості та організованості, що досягається за рахунок максимальної уніфікації соціальних змістів і чітко відпрацьованої системи соціальних оцінок. Однак тут виникає проблема зниження індивідуальної, політико-соціальної свободи людини в культурному просторі суспільства.

Соціальна свобода людини – це можливість вільно інтерпретувати суспільні норми і установки, тобто мати свої, відмінні від загальноприйнятих, уявлення про «нормальне» у суспільстві. Це розуміння припустимого і неприпустимого у поведінці та поглядах у даному суспільстві, а також уміння пластично користуватись цим знанням. Інакше кажучи, максимальна свобода – це культурна компетентність людини, максимальна несвобода – це повна необізнаність щодо прийнятих у даному суспільстві норм.

Проблема полягає в тому, що у суспільствах тоталітарного або авторитарного режиму людина має надто мало соціальної свободи, свідомо або несвідомо відмовляючись від неї під тиском страху, – лише близько 10 % усього комплексу суджень можуть бути вільно інтерпретовані (йдеться перш за все про такі види соціальної свободи як свобода думки і свобода слова). Це дозволяє жорстко утримувати соціальний порядок у подібному суспільстві, але також обмежує свободу мислення людини. У традиційних суспільствах, які сьогодні перетворюються на історію, в яких панували звичаї і традиційні норми, частка соціальної свободи людини складає близько 20 %. Тоді як у сучасних ліберальних суспільствах індивідуальна соціальна свобода може досягати 30-40 %. Оскільки зростання свободи є наслідком зменшення соціальних страхів, притаманних суспільству, це призводить до збільшення соціальної активності громадян та урізноманітнення різновидів культурних сценаріїв поведінки. І, як наслідок, до ненормованої поведінки і дезінтеграції соціуму.

Очевидно, що питання про допустиму частку індивідуальної соціальної свободи людини є вкрай проблемним, оскільки примусове обмеження свободи призводить до залякності індивіда, суспільства та культури в цілому, однак надмірна свобода руйнує культурний простір, перетворюючись на свавілля. Людина не може жити в хаосі, особливо якщо йдеться про хаос суспільних відносин і хаос світосприйняття. Людська психіка потребує впорядкованості (хоча б символічної) навколишнього світу – це дозволяє орієнтуватись в культурному просторі і перш за все у змісті людських стосунків. В цьому розумінні тисячолітні неминучість та нездоланність людських страхів, які слугують основою соціального порядку та підґрунтям моралі, виявляються глибоко позитивним чинником.

Уся історія людства, на думку відомого німецького дослідника, мислителя, психолога і психоаналітика Фріца Рімана, складається зі спроб подолати, зменшити або хоча б приборкати страх. Для цього людина вдавалась до магії, до релігії, зрештою до науки, однак жодна форма світогляду, жоден тип пізнання не звільнили людину від страху: «Присвячення себе Богові і любові, дослідження законів природи, аскетичний спосіб життя і філософське пізнання *навряд чи усувають страх* (прим. автора), але допомагають його переносити і, можливо, роблять більш

плідним наш розвиток. Надія на можливість прожити без страху залишається ілюзією...» [7]. Досліджуючи феномен страху впродовж усієї своєї наукової діяльності, Фріц Ріман приходив до висновку про нездоланність страху, який у різноманітних формах постійно пронизує життя людини: «Страх є неминучою приналежністю нашого життя. Постійно змінюючись, він супроводжує нас від народження до смерті» [7].

Однак той факт, що переживання страху є частиною самого існування людини, аж ніяк не заперечує необхідності його «приборкання» через усвідомлення об'єкта та аналізу можливих загроз. Лише усвідомлення страху дає можливість подальшого вивільнення з його тенет та активності суб'єкта, яка попередньо була закута у страх.

Способом звільнення, за висловлюванням Фріца Рімана, є «очна ставка» індивіда з джерелами його страху з метою плідної переробки та подолання самого страху.

Суттєвою проблемою є те, що значна кількість соціальних і більшість екзистенціальних страхів зазвичай людина не усвідомлює, так само, як і гальмівний ефект залякності від цих страхів. Страх обмежує життя людини. Обмежує сферою ілюзорно відомого, передбачуваного, надійного та стабільного. І підсвідомо, однак вкрай сильно, гальмує будь-який рух, що виводить людину за межі цього «комфортного» світу. Якщо біологічні страхи відіграють у такий спосіб захисну роль упередження проти реальної небезпеки, то соціальні страхи лише лімітують соціальну активність людини, стримуючи її особистісну соціальну реалізацію та розвиток. Екзистенціальні ж страхи тримають людину в тенетах посередності.

Дослідники називають екзистенціальними страхами глибинні страхи, пов'язані з формами людського буття, які рідко коли сприймаються як страх у власному розумінні. Людина живе у просторово-часовому континуумі, сприймаючи та пізнаючи світ у просторових та часових формах минулого, теперішнього і майбутнього. І непомітно для себе сприймає світ крізь призму страху перед часом та страху перед простором. Ці страхи вкрай рідко бувають усвідомленими, якщо тільки вони не перетворюються на фобії (як то агарофобія, клаустрофобія та ін.) або не стають предметом осмислення та аналізу.

Саме ця група екзистенціальних страхів пояснює причину популярності та актуальності у наш «час комфорту» таких явищ як, наприклад, туристичні послуги. Агенція займається прокладанням відомого маршруту у невідомий простір невідомого майбутнього, прив'язуючи людину до певного місця проживання та ознайомчих екскурсій по обраній місцевості. З тотальної невідомості та множини можливостей агенція вибудовує чіткий план дій і психологічно забезпечує свого подорожуючого клієнта від дискомфорту невідомості.

Потреба у використанні географічних мап та вдосконалення останніх – мапи онлайн, 3D-мапи, мапи із зображенням з супутника, дорожні навігатори, мапи з вказівкою дорожньої ситуації та інше – також є відповіддю на переважно неусвідомлюваний страх простору, який незмінно присутній в людському житті навіть у XXI столітті, незважаючи на розвиток технологій, комунікацій і, здавалось би, повну захищеність ілюзіями раціональності.

Аналогічні способи оминати інший вид страху – страх перед часом, а саме перед майбутнім – люди шукали в народних ворожіннях, зверненнях до відьом за «проекцією» майбутнього, у ворожбі на картах, а нині шукають у професійних астрологічних прогнозах у вигляді гороскопів на день, тиждень, місяць, рік та усе життя людини. Сюди можна також віднести різноманітні прогнози – від прогнозів погоди і до прогнозів курсу акцій, що перетворюють невідомість майбутнього часу на уявні та зовсім не гарантовані, але зрозумілі й відносно комфортні очікування.

Найбільш глибокою формою страху перед часом дослідники вважають страх смерті, що може розкриватись через страх змін, які призводять до втрат, або ж страх незмінності, яка призводить до відсутності руху і смерті. Окремою групою екзистенціальних страхів є страх людини перед собою, перед глибинами своєї підсвідомості і неможливості зрозуміти себе. Так чи інакше, але більшість екзистенціальних страхів пов'язані з дискомфортом і небезпекою невідомості – простору, часу, зовнішнього світу чи власного внутрішнього єства.

Однак створення і вдосконалення сервісів та засобів психологічного комфорту, які б максимально заспокоювали страх, – є призначенням творчої частини суспільства, яка гостро відчуває потребу суспільства «прикрити» подібні страхи та яка спроможна вийти за межі безпечності – у площину якісно нового – у процесі творчості.

Страх, що є психологічним гальмом для більшості людей, у той же час для людини з високим рівнем креативності (і відповідно іншими фізіологічно-рефлекторними показниками) виступає мотивуючим чинником до творчої діяльності.

Проте дослідники психології творчості наводять вражаючі цифри щодо кількості людей, яким притаманний спонтанний вияв творчості у зрілому віці – за світовою статистикою ця частка становить лише у 5 % людей будь-якої популяції. Існування такого явища, як загасання творчих

здатків і здібностей із досягненням дорослого віку, навряд чи можна заперечити, особливо якщо врахувати його притаманність більшості людей.

Різноманітними засобами психології впродовж останніх десятиліть широко досліджується дана проблематика. На сьогодні сформована новітня галузь психології, яка спеціалізується на дослідженнях творчих задатків людини, їхнього формування і розвитку у здібності. Особлива увага звертається на проблему блокування творчого потенціалу і пошук можливих шляхів упередження даного процесу, по-перше, для «вивільнення» людини з тенет страху, по-друге, для збільшення її творчого потенціалу.

Феномен творчості визначається і обмежується в межах психології з одного боку нейрофізіологічними параметрами, з іншого боку – соціальними чинниками. Відповідно і причини, які гальмують і блокують творчі задатки людини, розглядаються крізь призму фізіологічних і соціальних критеріїв.

Програма онтогенетичного розвитку, закладена в людині, передбачає неминуче проходження низки сенситивних періодів від перших днів життя і до завершення підліткового віку, під час яких мозок дитини на клітинному, нейрофізіологічному рівні, «відкритий» для творчості того чи іншого виду. Завдяки такій біологічній програмі розвитку дитина засвоює нові навички і виробляє відповідні до сенситивних періодів пластичні, музичні, образотворчі, літературні та інші здібності. По завершенню онтогенетичної програми розвитку біологічна потреба у творчості зникає, що є одним з можливих варіантів відповіді на питання про причину неминучого загасання творчих здібностей у більшості людей дорослого віку.

Існує й інший варіант відповіді на дане запитання, пов'язаний із соціальним вихованням дитини та формуванням численних стереотипів, які забезпечують людину готовими відповідями і блокують не лише творчу діяльність, але й саму здатність до творчого бачення і креативного підходу.

Проте жоден з запропонованих психологією творчості варіантів не відповідає на споконвічне і глибинне питання причинної обумовленості даного явища. У чому причина невикористання пересічною дорослою людиною тих творчих здібностей, що були розвинуті завдяки і під час онтогенетичної програми розвитку? У чому причина обрання пересічною людиною, яка тим не менш має вільний вибір та здатність до самоусвідомлення, шляху стереотипного мислення?

І тут ми повертаємось до основної теми нашої статті – у площину роздумів та осмислення феномену страху як визначального чинника, що блокує творчі задатки і здібності. З філософської точки зору, здатність до творчості – це здатність бачити і створювати нове, це «відкритість» новому.

Життєвий світ дитини і дорослої людини принципово відрізняється кількістю нової інформації в щоденному потоці життєдіяльності. Для дитини світ постійно сповнюється нового, тоді як для дорослого – світ осмислений в поняттях та категоріях і комфортний до того часу, поки в ньому переважає відоме. Пересічна більшість забуває або «закриває очі» на те, що відомим є не самий по собі світ, а усталені уявлення про нього, в межах яких і визначається світогляд дорослого. З такої точки зору здатність до творчості означає готовність порушити ілюзорну стабільність і рівновагу комфортного «відомого» світу і зазирнути у світ, яким він є поза нашими концептами і концепціями, побачити в ньому нове: нові шляхи, нові комбінації, нові можливості, нові ідеї.

Однак, «відкритість» новому, а отже здатність до творчості, передбачає подолання основного чинника, що блокує творчі здібності, – подолання страху. А точніше, множини страхів, якими сповнене людське життя, розмаїття соціальних страхів та основних екзистенціальних страхів.

Більше того, реалізація творчого потенціалу передбачає не разове подолання страху, а регулярність «очної ставки» зі страхами, що змінюють одне одного. Подолання страху дарує свободу, однак свобода, яку отримує митець у творчості, за висловлюванням Франца Кафки, є результатом страждань: «Творчість для художника – страждання, через яке він звільняє себе для нового страждання. Він не велетень, а лише строкатий птах, замкнений у клітці власного існування» [13].

Істинна творчість можлива лише через прийняття ризику і подолання страху перед вибором невідомого і творенням унікального змісту, що неминуче виштовхує творця за межі звичного світу і здійснюється через страждання. Оскільки саме страх є онтологічною умовою людського існування і в більшості випадків – підґрунтям шаблонної та стереотипної поведінки, відповідно творчість можлива як наслідок свідомого і відкритого погляду страхові «в очі» та вихід за його межі і, таким чином, як свобода від страху.

Однак, як пише Фріц Ріман: «Страх існує незалежно від культури і рівня розвитку народу чи його конкретних представників; єдине, що змінюється, – це об'єкти страху, бо, як тільки ми вважаємо, що перемогли чи подолали страх, з'являється інший вид страху...» [7].

Поширений серед митців, і серед творчих особистостей загалом, постулат, що творчість вивільняє людину, при деталізованому розгляді викликає цілу низку запитань щодо змісту даної тези. Якщо під творчістю розуміти діяльність, що має своїм результатом унікальну цінність, наділену суспільно-історичною або ж принаймні суб'єктивною значимістю, то постає питання про смисл свободи, яку обумовлює творчість в такій інтерпретації поняття.

Свобода від природи досягається людиною через створення «другої природи», власне її промислово-технологічної частини. Конструктивна творчість уможливорює меншу залежність людини від навколишнього природного середовища, часу доби, періоду року, температури, природних умов тощо. Сучасна людина, що живе у світі техногенної цивілізації, незалежно від ритмів та вимог природи (до певної міри), стає тому зразком. Однак, опинившись у паралельній цивілізаційній площині, створеній власноруч, людина потрапляє у залежність вже від людського світу, до того ж у залежність значно більшу, ніж попередня детермінованість природним середовищем.

Свобода від соціуму, як суто людської площини існування людини, досягається через різноманітні види соціальної творчості (як колективної, так й індивідуальної). Різноманітні громадські та суспільні інституції формують унікальні ніші, що дозволяють вивільнитися від недосконалостей та стандартизованих лещат суспільства і отримати більшу соціальну свободу.

Крім того, емоційна сфера людини розглядається як опосередкована природними та квазі-потребами. Неможливість їхнього цілковитого задоволення є частиною реалій людського життя, так само як негативні емоційні реакції та породжені нові страхи, які виникають внаслідок такої неможливості. І саме творчість як сублімація потреб дарує звільнення від них та пов'язаного з ними негативного психологічного досвіду (меншою мірою це досягається через споглядання результатів творчості).

ВИСНОВКИ

Як бачимо, творчість, що є можливою тільки в результаті «відкритості» страху і невідомості, вивільняє людину не лише від останніх, а і більше того, від нереалізованих потреб, залежності від природи і суспільства та пов'язаних з ними страхами, які є незмінною та невід'ємною властивістю людської психіки.

Отже, після розгляду особливостей біологічних, соціальних та екзистенціальних страхів можна дійти висновку, що страх є незмінним і необхідним, «вбудованим» у психіку людини захисним механізмом, котрий може працювати не лише як захист і упередження небезпеки, але й як чинник гальмування особистісного розвитку людини, її соціальної активності, внутрішньої свободи та реалізації у суспільстві (що більшою мірою стосується соціальних та переважно екзистенціальних страхів). Страх у множині своїх форм і різновидів є джерелом та онтологічною передумовою стереотипного, шаблонного мислення, яке обирає гарантовано безпечні та перевірені часом варіанти замість творення нових, замість «відкритості» новому і пов'язаної з цим небезпеки. При цьому, за умови не усвідомлення людиною своїх страхів, ефект гальмування посилюється, що в результаті приводить до формування посередності як однієї з найбільш притаманних рис людини. Можливістю виходу у площину нового є творчість, як процес творення унікальних неповторних змістів, яка передбачає біологічну спроможність та соціальну і екзистенціальну готовність творця до зустрічі з небезпекою невідомості та «очної ставки» зі страхом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айке Д. Страх / Д. Айке // Тревога и тревожность. – СПб. : Питер, 2001. – С. 43–62.
2. Брофман В. В. Философия «страха» / В. В. Брофман, Б. М. Мастеров // Вестник РГНФ. – 2002. – № 1. – С. 60–77.
3. Ильин Е. П. Психофизиология состояний человека / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2005. – 412 с.
4. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. – СПб. : Питер, 2006. – 464 с.
5. Кемпински А. Экзистенциальная психиатрия / А. Кемпински. – М. : Совершенство, 1998. – 320 с.
6. Никифоров А. С. Неврология / А. С. Никифоров // Полный толковый словарь. – М. : Эксмо, 2010. – 464 с.
7. Риман Ф. Основные формы страха [Электронный ресурс] / Ф. Риман. – Режим доступа : http://royallib.ru/read/riman_frits/osnovnie_formi_straha.html#3716 (30.08.13)
8. Свендсен Л. Философия страха / Л. Свендсен. – М. : Прогресс-Традиция, 2010. – 288 с.
9. Спиноза. Разум преодолевает страх / Спиноза // Р. Мэй. Проблема тревоги. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 34–37.

10. Щербатых Ю. В. Избавиться от страха? / Ю. В. Щербатых. – М. : Эксмо, 2006. – 256 с.
11. Щербатых Ю. В. Проблемы классификации экзистенциальных страхов личности // Национальные проекты как фактор созидания современной России : Сб. научн. трудов регион. межвуз. научн. конф. – Воронеж : ВФ МГЭИ, 2006. – С. 176–178.
12. Эпикур. Из письма к Менекею / Эпикур // Антология мировой философии: В 4 т. – М. : Мысль, 1969. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 354–358.
13. Яноух Г., Кафка Ф. Разговоры с Кафкой. – СПб. : Астер-Х, 2011. – 120 с.

REFERENCES

1. Aike, D. (2001) Strakh. Trevoga i trevozhnost'. Sankt-Peterburg : Piter, 43-62.
2. Brofman, V. V., Masterov, B. M. (2002) Filosofiiia «strakha». Vestnik RGNF, 1, 60–77.
3. Il'in, E. P. (2005) Psikhofiziologiiia sostoianii cheloveka. Sankt-Peterburg : Piter.
4. Izard, K. E. (2006) Psikhologiiia emotsii. Sankt-Peterburg : Piter.
5. Kempinski, A. (1998) Ekzistentsial'naia psikhiatriia. Moskva : Sovershenstvo.
6. Nikiforov, A. S. (2010) Nevrologiia. Polnyi tolkovyi slovar'. Moskva : Eksmo.
7. Riman, F. (2010-2013) Osnovnye formy strakha. The Access Mode : [http : //royallib.ru/read/riman_frits/osnovnye_formi_straha.html#3716](http://royallib.ru/read/riman_frits/osnovnye_formi_straha.html#3716) (30.08.13).
8. Svendsen, L. (2010) Filosofiiia strakha. Moskva : Progress-Traditsiia.
9. Spinoza (2001) Razum preodolevaet strakh. Mei, R. Problema trevogi. Moskva : EKSMO-Press, 34–37.
10. Shcherbatykh, Iu.V. (2006) Izbavit'sia ot strakha? Moskva : Eksmo.
11. Shcherbatykh, Iu. V. (2006) Problemy klassifikatsii ekzistentsial'nykh strakhov lichnosti. Natsional'nye proekty kak faktor sozidaniia sovremennoi Rossii : Sbornik nauchnykh trudov regional'noi mezhvuzovskoi nauchnoi konferentsii. Voronezh : VF MGEI, 176–178.
12. Epikur (1969) Iz pis'ma k Menekeiu. Antologiiia mirovoi filosofii v 4 tomakh. Moskva : Mysl', tom 1, chast' 1, 354–358.
13. Ianoukh, G. (2011) Kafka F. Razgovory s Kafkoi. Sankt-Peterburg : Aster-Kh.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2013 р.